

MİLLÎ FOLKLOR

Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi

NEVRUZ

BİLMECELER

DEDE KORKUT

HALK HEKİMLERİ

UNESCO, KÜLTÜR VE TÜRKİYE

DRİJİZM VE KARAGÖZ PİYESLERİ

KIRIM TÜRKLERİNDE MANE, ÇIN VE BEYİTLER

ÜSTÜNLÜK KURAMI BAĞLAMINDA HARP VE MİZAH

OSMANLI TÜKETİM KÜLTÜRÜ, EĞLENCE VE YAZILI MEDYA İLİŞKİSİ

SAMSUN YÖRESİNDE SÜT DİŞLERİ İLE İLGİLİ FOLKLORİK YAKLAŞIMLAR

ANTROPOLOG VE FOLKLORDA KARŞILAŞTIRMALI METOT

AYNADAKİ KANLI MARY: ERGENLİK ÖNCESİ KORKU

TATAR HALK ANLATILARINDA ŞÜRELİ TİPİ

“TÜRKLERİN TARİHİ”

HALK DESTANI

HALK DANSI

ÇİGOR

Prof. Dr. Öcal OĞUZ
Doç. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Doç. Dr. Ramile YARULLINA
Yard. Doç. Dr. Gülhan ATNUR
Doç. Dr. Naciye YILDIZ
Emine Begüm YILMAZ
Yard. Doç. Dr. Ali YAKICI
Seyran ALİEV
Yard. Doç. Dr. Aziz KILINÇ
Dr. Selçuk ÇIKLA
Mehtap MUĞLALI
Alp Erdin KOYUTÜRK
Mustafa Erhan SARI

David J. HUFFORD
Yard. Doç. Dr. Mustafa SEVER
Alan DUNDES
Seval KASIMOĞLU
Ferya ÇALIŞ
Felix J. OINAS
Dilek BEDEN
Selcan GÜRÇAYIR
Roger D. ABRAHAMS
Ezgi METİN
Joann Wheeler KEALINOHOMOKU
Tuğçe İŞIKHAN

TÜRK EDEBİYATINDA DIRİJİZMİN KARAGÖZ PİYESLERİ BOYUTU

The Place of Interventionism in the Plays of Karagöz in Turkish Literature

Dr. Selçuk ÇIKLA*

ÖZET

Türkiye’de 1923 sonrasında inkılapların halka benimsetilmesi için kullanılan araçlardan biri de “sanat” olmuştur. Bu dönemde özellikle sanatçılara söz konusu amaca hizmet edecek piyesler ve romanlar yazdırılmıştır. Bundan başka halk arasında yüzyıllar boyunca anlatıla anlatıla oluşmuş halk hikâyelerinin ve Karagöz metinlerinin içine bu amaç doğrultusunda söylemler yerleştirilmiştir. Diğer taraftan aynı amaca hizmet etmek gayesiyle yeni halk hikâyeleri ve Karagöz piyesleri de yazılmıştır. Bunlar yapılırken özellikle eski metinlerin, cumhuriyetin söylemlerine uygun hâle getirilmesi sürecinde dirijizm başvurulduğu açıktır. Bu makalede 1950 öncesinde inkılapları benimsetmek amacıyla yazılan Karagöz piyeslerindeki dirijizm örnekleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türk Edebiyatı, Dirijizm, Karagöz Piyesleri

ABSTRACT

In Turkey, after 1923, one of the means used to get people embrace the revolutions was art. During this period, especially writers were made to write novels and plays, to serve the objectives in question. In addition, in order to serve this aim some discourses were included in the texts related to Karagöz and folk tales which were formed through narration for centuries. On the other hand, with the same purpose, writers were also made to write new folk tales and Karagöz plays. It is clear that during the process old texts were transformed, by employing interventionism, in such a way that they could be in accordance with the discourses of the new regime. This article deals with Karagöz plays, before 1950, which are examples of interventionism written in order to make people welcome the revolutions.

Key Words

Turkish Literature, Interventionism, Karagöz Plays.

Giriş

Dirijizm (Fr. dirigisme), genel olarak “güdümlü tutum” demektir. Bir ekonomi terimi olarak devletin iktisat üzerindeki müdahalesi anlamına gelmektedir. Terim “Ekonomiye yön verme anlayışı; liberalizme karşıt bir anlayışla ekonomiye bir üst yetke tarafından yön verilmesi gerektiği savı; güdümcülük.” (ekonomist.com.tr) olarak da tanımlanmıştır.

Dirijizmin Türk edebiyatı sahasında çok az kullanılan terimlerden biri olduğu görülür. Bu kullanımlardan biri Reşat Nuri Güntekin’e aittir: “Bir siyasî ve sosyal inkılâp rejiminin edebiyat ve sanata da uzayan dirijizmi? Ancak her yerde devletin sanattan ne isteyebileceği malum... Mümkün olsa da keşke gölge etmese...” (Edebiyatçılarımız Konuşuyor, 1976:29)

Bu ifadeler, terime “devletin sanata müdahalesi” anlamının yüklendiğini işaret etmektedir.

Dirijizm teriminin iki yönü olduğu açıktır. Birincisi bir edebî metin üzerinde yeni baskıları yapılırken rejim ve inkılâplar lehine değişikliklere gidilmesi, ikincisi ise eskiden üretilmiş edebî metinlerin başkalaştırılarak yapılan üretimleri sırasında metne rejim ve inkılâplar lehine söylemlerin yerleştirilmesidir. Bu yazı terimin söz konusu yönleri dikkate alınarak yazılmıştır.

Cumhuriyetten sonra karşılaşılan dirijizm örnekleri içinde en dikkat çekici olanı *Çalılıkusu* romanına uygulanan dirijizmdir. Türkiye’de bugüne kadar “dirijizm” konusunda yazılmış -tespit edilemediğimiz- iki yazı da *Çalılıkusu*’nun uğradı-

* Samsun Milli Piyango Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni. scikla@yahoo.com

ğ bu operasyonla ilgilidir (Özalp 1999a, Özalp 1999b).

Dirijizmin Karagöz Piyesleri Boyutu

1930'lu yılların sonlarına doğru geleneksel Türk halk tiyatrosunun bir türü olan Karagöz oyunlarının modernleştirilmesi, çağa uydurulması tartışmalarının devam ettiği bir zamanda, Cumhuriyet Halk Partisi ve Halkevleri bu işte öncülük etmişler ve Karagöz'ün modernleştirilmesi, yeni çağın icaplarına uygun konu ve söylemlere büründürülmesi yönünde çaba göstermişlerdir. 1941'de Cumhuriyet Halk Partisi yayını olarak çıkan *Karagöz* adlı kitap bu çabanın ürünüdür. Bu kitaptaki senaryolarda Karagöz ve diğer bazı kişiler cumhuriyetin ilke ve inkılâpları ile yeni hayatın gereklerini didaktik bir tarzda telaffuz etmekte, yeni devletin çeşitli konulardaki görüş ve uygulamalarının propagandasını yapmaktadır (Erdoğan 1998: 122).

1940'lara doğru Karagöz'ün modernleştirilmesi ve diriltilmesi tartışmaları başlamış ve 1940'lı yılların başlarında hem bu tartışmalar devam etmiş hem de yeni Karagöz metinleri yazılmıştır. Söz gelişi bu tartışmalarda öncülüğü yapan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Karagöz'ü teknik ve estetik bakımdan ciddi anlamda ele aldığı gibi aynı zamanda birkaç Karagöz metni de oluşturmuştur. Baltacıoğlu'nun iddia ve tezlerinin lehinde ve aleyhinde görüş bildiren dönemin bazı sanatkarları üzerinden gelişen tartışmalara en sonunda CHP ve Halkevleri de karışmıştır. Parti Genel Sekreterliği, Karagöz'ün modernleştirilmesi işinde öncülüğü yapan *Yeni Adam* dergisi sahibi Baltacıoğlu'na başvurarak davanın önemini bir kere daha vurgulamış ve kendisinden yardım istemiştir. Bu yardım teklifi Karagöz'ün eski kadro ve havasının korunması, fakat sûretlerin ve temlerin yeni hayattan alınmak suretiyle yenileştirilmesi yönündedir. Bu bağlamda Baltacıoğlu'nun *Karagöz'ün Köy Muhtarlığı* ve *Köylü Evlenme-*

si adlı oyunlarına ek olarak aktör Behzat Hâki ve Rahmi Balaban da modern Karagöz piyesleri yazmışlardır (Baltacıoğlu 1942: 92-93, 104). Ayrıca bu yıllarda özellikle Ankara Halkevi başta olmak üzere bazı Halkevlerinde Karagöz temsilleri verilmekte ve Hayali Küçük Ali (Muhittin Sevilen) sık sık Ankara radyosunda Karagöz oynatmaktadır.

Karagöz ustası Hayali Küçük Ali asıl Karagöz oyunlarının 12 kadar olduğunu, sonraları bunların 30'a kadar çıkarıldığını yazmaktadır (Sevilen 1969: 17). Özellikle cumhuriyet devrinde yazılan yeni Karagöz metinleri ise bu sayıyı bir hayli artırmıştır. Bu yeni metinlerden yedisi CHP'nin 1940'ın başlarında yaptığı çağrıya uyan yazarların kaleme aldığı ve *Karagöz* adlı kitapta toplanan piyeslerdir (Karagöz 1941):

YAZAR	PİYES	SAYFA
İ. H. Baltacıoğlu	Karagöz'ün Köy Muhtarlığı	5-42
Rahmi Balaban	Keloğlan	43-59
Hayali Küçük Ali	İyilik Eden İyilik Bulur	61-79
Rahmi Balaban	Dağdeviren	81-95
Rahmi Balaban	Deli Dumrul/Dede Korkut'tan	97-111
İ. H. Baltacıoğlu	Köylü Evlenmesi	113-154
Hayali Küçük Ali	Tayyare Safası	155-168

Burada dirijizmin boyutlarını görmek amacıyla *Karagöz* adlı bu kitaptaki 7 piyeste yer alan mesajları sunmayı faydalı buluyoruz:

Karagöz'ün Köy Muhtarlığı

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun bu kitapta yer alan ilk piyesi *Karagöz'ün Köy Muhtarlığı* adını taşıyor. Bu piyeste Karagöz, harap bir Anadolu köyünde muhtar seçilmiştir. Piyeste yeni devletin dil politikası (öztürkçeleştirme), halkçılık ve köycülük (köyün kalkındırılması), Köy Enstitüsü projesinin faydaları gibi konularda mesajlar verilmektedir. Eski ile yeninin, Osmanlı ile cumhuriyetin karşılaştırılması; Karagöz'ün karşısına çıkarı-

lan olumlu ve olumsuz tipler aracılığıyla, bu tiplerin görüşlerindeki isabetlilik ya da isabetsizlikler aracılığıyla yapılmıştır. Bu tipler içinde Karagöz, Köylü ve Köy Öğretmeni olumlu tipler; Hacivat, Zırzop, Geveze ve Ezberci olumsuz tiplerdir.

Piyeste Karagöz, 100 yaşındaki Köylü'den köy sorunlarını öğrenir. Buna göre hastalıklar köyün nüfusunu azaltmaktadır. O halde hastalıklarla mücadele edilmelidir. Bunun için de köydeki bataklık kurutulması gerekmektedir. Ardından köydeki sinek belasıyla mücadele edilmelidir. Köyün ağaçlandırılması, köye radyo getirilmesi, lağımın kapatılması, köy mezarlığının bakımının yaptırılması da diğer önemli hizmetlerdir. Karagöz bu sorunların çözümü konusunda Hacivat'tan, Zırzop, Geveze ve Ezberci'den hiçbir olumlu karşılık ve yardım bulamaz. Üstelik bunlar köylüyü hor görmek, şehirden çıkıp da köylüyle kaynaşmaya yanaşmamaktadırlar. En sonunda köye yeni gelen Köy Enstitülü öğretmenin cumhuriyet yönetiminin de uzun süre ihmal ettiği bu köyün sorunlarının çözümü için Karagöz'e anlattığı öneriler Karagöz'ü memnun etmiştir.

Piyeste yeni devletin dil politikası, halkçılık, köycülük, Köy Enstitüsü konularında verilen mesajlar üzerinde de kısaca durmak yeni metinlerin niyetlerini ve bu niyetlerin nasıl ifade edildiğini görmek açısından önemlidir:

a) Piyeste Hacivat'ın Arapça-Farsça ağırlıklı konuşmasına kızan Karagöz'ün aşağıdaki sözleri hem sadeleşen Türk dilinin övgüsünü yapmakta hem de Osmanlı dönemindeki dile ve bu dili kullananlara eleştiri oklarını yöneltmektedir:

Hacivat – Sokakları çamurla mülemmeğ olan şu mülevves, müstekreh, mütedenni köy kel baş değil de nedir sanki?

Karagöz – (Durur, düşünür) Hacivat!

Hacivat – Lebbeyk!

Karagöz – Sen sahiden geri kafalı, düz tabanın birisin.

Hacivat – Mucip ne?

Karagöz – Ey bunca yıldır bu kadar dil değişikliği oldu da sen bir türlü o kuruyasica dilini düzeltmedin.

Hacivat – Benim dilimde ne var? Benim dilim kitap dili, ülema dili, efendim.

Karagöz – Eh, benim dilim de Türk dili, halk dili. (Tokatlar.)

Hacivat – Ben bu dili medreseden aldım.

Karagöz – Ben de bu dili milletimden aldım. (Tokatlar.)

Hacivat – Benim senin gibi nâdan, cahil, bi-behre ile işim yok.

Karagöz – Benim de senin gibi ana dilini söylemesini beceremiyen, içinde yaşadığı milletin öz dilini unutan Hacivatlarla işim yok. (Tokatlar.) (s. 11-12)¹

b) Karagöz, halktan kopuk aydınların durumunu kendini kültürlü sanan Hacivat'a yönelttiği eleştiriler aracılığıyla verir:

Karagöz – Sen ne sersem herifsin Hacivat. Halkı tanımazsın, halkla görüşmezsin, halktan adamları beğenmezsin. Üstelik ana dilini de konuşmazsın; yalnız lugat paralarsın. (s. 13)

c) Piyeste Karagöz'ün, köylüyü hor gördüğü için döverek kovduğu Zırzop'u savunan Hacivat'a köylünün ne demek olduğunu anlattığı şu ifadeler cumhuriyetin köycülük siyasetinde köylünün ne anlam ifade ettiğini göstermesi bakımından önemlidir:

Hacivat – Ne de olsa misafirdir, ağırlamak lazım.

Karagöz – Ne de olsa köylüdür, saymak lazım.

Hacivat – Aman canım ne de olsa köylü şehirden küçüktür.

Karagöz – Değil öyle, kalın kafalı Hacivat. Köylü ile şehirli arasında hiçbir ayrılık yoktur. Hepimiz biriz, kardeşiz.

Hacivat – Köylü hiçbir şey bilmez Karagöz.

Karagöz – Çok şey bilir Hacivat.

Hacivat – Sen söyle ne bilir?

Karagöz – Tarlayı sürmesini bilir; ekini ekmesini bilir; çok çocuk yetiştirmesini bilir; büyütmesini bilir. Çocuklarını askere göndermesini bilir. Yurdunu korumasını bilir; sıkıntı çekmesini bilir. Güçlükleri yenmesini bilir; Türk olduğunu bilir; milletinin ulu millet olduğunu bilir. (s. 25-26)

d) Son olarak piyeste belirgin bir şekilde Köy Enstitüleri'nin, bu enstitülerden mezun olan öğretmenlerin ve enstitüleri açanların övgüsü yapılmaktadır. Zırzop, Geveze ve Ezberci'nin köye ve köyün sorunlarının çözümüne olumsuz yaklaşımlarının ardından köy öğretmeni'nin her sorun karşısında akılcı çözümler önermesi Karagöz'ü mest eder:

Karagöz – Ne faydalı şeyler biliyorsun sen, delikanlı. Yahu sen öğretmen misin yoksa çiftçi mi?

Öğretmen – Öğretmenim. Öğretmenim ama, yalnız okuyan ve okutan cinsinden değil. Yapmasını da bilirim. Ben Köy Enstitüsü'nde yetiştim.

Karagöz – Köy Enstitüsü de ne demek?

Öğretmen – Köylerin, köylülerin işine yarayacak öğretmenleri yetiştiren okul demek. Orada bahçevanlık, demircilik değil, hastabakıcılık bile öğretiliyorlar.

Karagöz – Aman ne iyi. Allah razı olsun bu okulları açanlardan. (s. 37)

Keloğlan

Rahmi Balaban'ın bu kitapta yer alan üç Karagöz piyesinden ilki olan *Keloğlan*'da Karagöz çok az görünür. Keloğlan'ın daha ön plânda olduğu bu piyeste Karagöz'ün hemen hiçbir fonksiyonu yok gibidir.

Demir adındaki çalışkan Türk köylüsünün yıllar boyunca yaşadığı köye yaptığı hizmetler ve köyün sorunlarının çözümünde, köyün güzelleştirilmesinde gösterdiği çabalar, Demir'in yetiştirdiği, elli yıldır köye hizmet eden ve soyadı Çelikiş olan Keloğlan aracılığıyla duyurulur.

Demir'in ölümünden yıllar sonra köye Halkevi'nin Dil ve Edebiyat kolundan dört kişi gelir. Bunlar köylerdeki çalışkan insanların hayatlarını “Örnek Adamlar” adlı bir kitapta toplamak için gelmişlerdir. Onlara bu köyün en çalışkan adamının Çelikiş olduğu söylenir.

Piyesin sonunda yine “Karagöz'ün Köy Muhtarlığı”nda olduğu gibi Köy Enstitüleri'nin övgüsü yapılmaktadır:

Başkan – Hayatım uzun uzun yazmak için Halkevi'ne kadar bir zahmet edip gelir misin?

Çelikiş – Gelirim oğul gelirim.

Başkan – Çok teşekkür ederim. Bu delikanlı senin mi baba?

Çelikiş – Allah bağışlarsa benim...

Başkan – Mektebe gitti mi?

Çelikiş – Köy mektebini bitirdi.

Başkan – Ötesini niye okutmadınız?

Çelikiş – Ötesini okutursam benim ocağım söner de ondan.

Başkan – Niçin sönsün?

Çelikiş – Okuyan insan, köye, çiftliğe, çobanlığa döner mi?

Başkan – Canım okusun. Yüksek tahsil yap-sın. Yine köyüne dönsün.

Çelikiş – İşte bunu ben görmedim. Çok oku-

sun, sonra köyüne dönsün. Böylesi yok... Ben gör-medim, sen biliyorsan söyle bana bir tanesini...

Başkan – Bu, doğru, baba, neden acaba?

Çelikiş – Bugünkü okumaların içinde -ben bil-mem ya- galiba bir (ağu) var olmalı. Okuyan, toprak işine gelemiyor.

Başkan – Bunun içindir ki şimdi cumhuriyet hükümetimiz Köy Enstitüleri kurdu. Buraya köy çocukları alınıyor. Dersleri çiftlik işleriyle karışık. Çocuklar, orada işten yorulmaz. Köyüne dönerse, köyüne birçok faydalı işler öğrenmiş olarak dönecektir. Yüksek okumalara çok hevesli ve istidath ise hükümet onu yüksek okuma mekteplerine gönderecek. (s. 58-59)

İyilik Eden İyilik Bulur / Tayyare Safâsı

Cumhuriyet döneminde yazılan yeni Karagöz metinleri içinde eskiye en çok sadık kalanları aynı zamanda Karagöz oynatan Hayali Küçük Ali'nin yazdıklarıdır. Bunlarda genellikle verilmek istenen mesajlar evrensel ve çağın gereklerine uygun olanlardır. Bu piyeslerden *İyilik Eden İyilik Bulur*'da çalışmanın faziletleri, Türkiye için çok çalışmak gerektiği düşüncesi usta bir şekilde sunulmuş, *Tayyare Safâsı*'nda ise adeta Atatürk'ün “İstikbâl Göklerdedir.” sözünü destekleyen birkaç söyleme yer verilmiştir:

Bugün kız erkek büyük küçük tayyareye binmek ve paraşütle atlamak mecburiyetindedir. Bunu yapmayan her zaman zevale mahkumdur Hacivat. (s. 164)

Yumak zamanı değil, çalışmak zamanıdır. Hem durmadan, yorulmadan, usanmadan çalışalım, göklerimize çelik kuleler kuralım. (s. 168)

Dağdeviren / Deli Dumrul / Köylü Evlenmesi

Bu kitapta toplanan Karagöz piyesleri içinde Hayali Küçük Ali'ninkiler dışındaki piyeslerde verilmek istenen mesajlar kabaca sunulmuş, inkılapların öngördüğü doğrultuda kurgulamalar yapılmıştır. Söz gelişi Rahmi Balaban'ın *Dağdeviren*'inde satır aralarında köylü şehirli farkı, öztürkçecilik vurgusu ve Halkevleri'nin faaliyetleri üzerinde durulur. Yine Rahmi Balaban'ın kaleminden

çıkan ve Dede Korkut'tan alınarak dirije edilen *Deli Dumrul*'da ise köy değirmencililiğinin şehir katipliğinden daha iyi, ekmeğini topraktan kazanmanın daha güzel olduğu, yani köyün şehirden daha üstün olduğu vurgusu üzerinden hükümetin köy politikasına gönderme yapar. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun *Köylü Evlenmesi* adlı piyesinde de öztürkçecilik, üfürükçülere bağlanmak yerine millete, işine bağlanmanın önemi, köyün daha çok ileri gitmesi için birbirini seven gençlerin zorluk çıkarılmadan evlendirilmesi, cumhuriyet köylerinde muhtar-öğretmen-köylü ve hükümetin ele ele vererek köyleri kalkındırması, bankadan alınan borcun faizinin az olması gibi konularda okuyucu ve izleyiciye mesajlar verilmek istenmiştir.

* * *

Cumhuriyet Halk Partisi Yayını olarak basılan bu kitapta yer almayan, ancak 1940'lı yıllarda yazılan diğer Karagöz piyeslerine bakıldığında ise şöyle bir durumla karşılaşırız:

Karagöz Stepte

Ercüment Behzat Lav'ın "Cumhuriyet Halk Partisi Yeni Seri Temsil Yayını No: 18" olarak 1940'ta basılan ve tek Karagöz piyesi olan *Karagöz Stepte* (Lav 1940, Lav 1996) adlı oyununda, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Karagöz'ün eski kadro ve havası içinde, ancak yeni hayattan alınmış temellerle yazılması çağrısına uyulduğunu gösteren söylemlere rastlıyoruz:

H – Şeklimiz eski, kafamız yeni
Bize ne şeyh ne de pir,
Önderlik etmemiştir!.. (s. 8)
H – Biz, bugün ilk defa;
Bir ahbabın, karınca karınca kalemile
Yeni bir şekilde yazıldık
Ve bir matbaada basıldık..
Bize bu günleri gösteren
Makinanın şerefine,
Yar bana bir eğlence.. Medeed!.. (s. 8-9)

Piyeste ilerleyen sayfalarda yer alan yeni devrin ve yeni hayatın öğretilerine göre kurgulanmış olaylar ve söylemler şunlardır:

Karagöz bir büyücüye, üfürükçü bir hocaya gitmiş ve "ilm-i gayb"la uğraşmaya başlamıştır. Gittiği hoca ona bazı sözler öğretmiştir. Karagöz, hastalanınca doktora gitmeye gerek görmemekte ve bu sözler sayesinde hastanın iyileşeceğine inanmaktadır. Bu inancı sebebiyle Hacıvat tarafından alaya alınır, ancak Karagöz tıbbı inanmamakta direnir. Hacıvat, Karagöz'ü bir oyuna getirir ve sonunda şöyle seslenir:

– Bekçi, polis yetişin, çabuk gelin.. Burada bir yobaz var... adı Karagöz'dür, Karagöz, tıkn şunu kodese! Evet, atın şu herifi zindana da akli başına gel-sin... İlme güler, doktorluğa inanmaz.. Tıp tıp diye alay eder.. Hocalarla, büyücülerle düşer kalkar, halbuki devlet kanunları bunları şiddetle menetmiştir. (s. 18-19)

Piyeste şu söylemlere de yer verilmiştir:

K – Çok şükür, verilmiş sadakan varmış.

H – Bak... Gene daldın.. Artık sadaka, dua lâfi yok.. Dilencilik yasak! Dilenciye acımak, onu tembelliğe, miskinliğe alıştırmaktır. Bugünkü yardımlar; devlet eliyle ve devlete yapılıdır. Ferdin kendisine değil! (s. 22)

*

H – Sarıgı cübbeyi bir tarafa at!

K – Atarım.. Hiç merak etme!..

H – Evde muska tesbih ne varsa kaldır..

K – Hay hay..

H – Aman Karagözüm, bu ne uysalık? Sen bana hiç itaat etmezdin hani?

K – İstersen etme. Kanunun satırı şaka dinlemez. Bir de bakarsın, hiç ummadığın bir günde boynuna iniverir!.. (s. 22)

*

H – Mekâtip tatiil..

K – Sen benim küfürlerime nasıl kızırıyorsan, ben de senin Arapçana, Acemcene içerliyorum. Nedir o mahdum? Mekâtip tatiil? Türkçesini söyle şunların! (s. 27)

Piyeste ilerleyen bölümlerde Hacıvat, Karagöz ve Karagöz'ün oğlu Tepegöz İstanbul'dan çıkıp İzmir Fuarı'na giderler. Piyeste tren, vapur, sinema, radyo, Ankara birası, kültür parkları, uçak, paraşütle atlama... gibi teknik ve kültüre yönelik, yeni hayatın göstergesi olan bazı kavramlar etrafında Türkiye'nin değiştiği vurgulanıyor ve şu dikkat çekici söylemlere yer veriliyor:

Tepegöz – Bugün kadınlar havada dünya rekortları kırdıktan sonra, biz erkek diye gezmeyelim..

Bugünün harpleri hep havada oluyor, havada. Havada kuvvetli olmayan karada apışıp kahyor!.. (s. 36)

Karagöz – Kabahat bizim rahmetlide.. Okutmadı, cahil kaldık... Hem bizim zamanımızda, ammeden, mızraklı ilmihalden başka bir şey öğretmezlerdi ki. (s. 42)

Tepegöz – Sen ne söylüyorsun Hacivat amca, sizin zamanınızda Anadolu susuzluktan çatlar, köylü yağmur duasına çıkar, kuraklıktan yanar, kavrulurdu.. Şimdi yaptığımız barajlarla suları topluyoruz.. (s. 46)

Piyes Türkiye'nin modern anlayışla gerçekleştirdiği bataklıkları kurutma, köylüye toprak dağıtma, elektrik santralleri aracılığıyla bütün ülkeye elektrik ulaştırma, Köy Enstitüleri'nin çoğalmasıyla okumamış insan kalmamasının hedeflenmesi, bütün yoksul çocuklara sahip çıkılması gibi projelere yer vererek ve yeni dönemin övgüsünü yaparak son bulmaktadır.²

Karagöz Ankara'da

1930'lu yılların sonlarına doğru başlayan Karagöz'ün diriltilmesi çalışmalarında en çok çaba harcayan kişilerden birisi olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun *Karagöz Ankara'da* (1940) adlı Karagöz piyesinde de olaylar cumhuriyet yıllarında geçmekte, piyeste yeri geldikçe inkılaplara ve cumhuriyet Türkiye'sinin getirdiği yeniliklere övgüler yapılmaktadır:

Karagöz – Hacivat, sen ne kalın kafalı adammışsın be? Bu kadar dil değişikliği oldu, sen hâlâ lügatçe konuşuyorsun! (Karagöz Hacivat'ın kafasına vurur.) Değiştir şu kafayı artık, değiştir! (s. 7)

*

Karagöz – Allah cumhuriyetimizi sonsuzlaştırsın.

Münir Hayri – Allah seni de öz Türk sanatının eşsiz kahramanı olarak sonsuzlaştırsın, Karagöz baba.

Karagöz – Varolsun cumhuriyet... Varolsun cumhuriyet... (s. 52)

Özdemir Onbaşı / Şehir mi, Töbeler Töbesi

Rahmi Balaban'ın bu iki Karagöz piyesini (Balaban 1938a, Balaban 1938b) birkaç ortak noktasından dolayı birlikte incelemek yerinde olacaktır. CHP İzmir Halkevi Karagöz Oyunları'nın ilk iki ki-

tabı olarak yayınlanan bu küçük hacimli piyeslerde Karagöz az görünmekle birlikte hükümetin köycülük politikasının propagandasını yapmak bakımından önemli bir rol oynamaktadır. Söz gelişi *Özdemir Onbaşı*'da sadece birkaç yerde görülen Karagöz'ün piyes sonunda söylediği türkünün şu sözleri dikkat çekicidir:

Cumhuriyet demek, yurdu şen ve zengin etmek demektir.

Bağı bahçeyi, tarlayı şöyle tam adam etmek demektir.

Buğdayları nar tanesi, beygirleri küheylan etmek demektir.

Ya bu işleri başarırız ya da bizi başartırlar demektir. (s. 15)

Her iki piyeste de demirci olan Karagöz, *Şehir mi, Töbeler Töbesi*'nde yerleştiği köyde demircilik yapmaya başlamıştır. O köyde yaşayan iki kardeşten küçüğünün köy işlerinde, toz toprak içinde çalışmaktan bıkmaması neticesinde tarlalardan kendine ait olanları satarak şehre yerleşmeyi düşündüğü görülür. Ağabey, küçük kardeşini şehirde çok zorluklar çekerek köye yerleşen Karagöz'ün şehir hayatının zorluklarını anlatması için Karagöz'e götürür. Karagöz konuşmasında eskiden kendisinin de köylü olduğunu, o zamanlar çok rahat geçindiğini, ancak aklına şehre yerleşmeyi koyup da şehre gittikten kısa bir zaman sonra şehir insanlarının kötü huyları sebebiyle çok zor durumda kaldığını, bütün sermayesini kaybettiğini, bu yüzden bir demircinin yanına çırak olarak girip bu mesleği öğrendiğini, kendi köyüne gitmeye utandığı için bu köye yerleştiğini anlatır. Karagöz'ün nasihatlarını dinlemeyen küçük kardeşin köyden ayrıldıktan sonra şehirde yağ ticareti yaptığı ortağının hilesi sebebiyle bütün servetini kaybetmesi, onu da Karagöz gibi başka bir köye hizmetçilik yapmaya sevk eder. Yalnız küçük kardeş bir gün Karagöz'le karşılaşır. Karagöz'ün bu karşılaşmada sarf ettiği şu sözler zamanın köycülük politikasının gereği olarak köylülere köy hayatından ayrılmamaları, şehre göç etmemeleri yolunda yapılan telkinler niteliğindedir:

Karagöz – Oğul, köyde doğup büyüyen insan için en iyi iş, köyde sapana dört el ile sarılmaktır.

Köyde dağ havası, çam havası yerine, şehirde duman dolu kahve havası yutarsın.

Şehirde, otura otura insanın içi paslanır, yaslanır. Köyde ovalarda, dağlarda içi açılır. Köyde iş işledikçe acı ter çıkar. Vücut sağlamlaşır. Şehirde kötürümleşir.

Sen bir daha şehir filan deme. (s. 15)

Cumhuriyetten sonra yazılan bu piyeslerin özellikle CHP ve Halkevleri Genel Merkezi'nin teşebbüsleri neticesinde yazdırılıp bastırılanlarında Karagöz'ün inkılapların ve yeni hayatın benimsetilmesinde bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak yukarıda bu iki kurumun teşebbüsleriyle bastırılanların dışında çeşitli yayınevlerinin bastırıldığı daha birçok Karagöz piyesi vardır ki bunların da modernleştirilip modernleştirilmedikleri araştırılmalıdır. Bu vesileyle bu metinlerin dirijizme tabi tutulup tutulmadıkları da ortaya konmuş olabilecektir.

Sonuç

Cumhuriyet öncesinde yazılan birçok halk hikâyesi ile Karagöz piyesinin cumhuriyet sonrasında yapılan baskılarında -bazı cümlelerde, ifadelerde- birtakım değişikliklerin yapıldığı açıktır. *Dirijizm* örneği olan bu değişikliklerin sayıca çok olduğu anlaşılıyor. Bu konunun ise bugüne kadar sadece *Çalığışu*'nun maruz kaldığı dirijizmi konu edinen birkaç makale dışında hiç ele alınmadığı görülmektedir. Tabii cumhuriyet tarihinde halk hikâyelerine yönelik müdahalenin boyutları hakkında ayrı bir çalışma yapmanın gereği aşikârdır. Böyle bir çalışmada öncelikle eski metinler iyice araştırılmalı, ardından da eski metinlerin yeni metinlerle mukayesesi yapılmalıdır.

Cumhuriyet yıllarında halk hikâyeleri ve Karagöz piyesleri ile ilgili dirijizmin bir başka yönü de bu makalede ele alındığı üzere yeni oluşturulan metinlerdeki söylemlerdir. Bu söylemlerde cumhuriyetin, devletin, inkılapların, Türk dil ve tarih tezlerinin, Kemalizm ilkelinin ve batılı hayatın öngörülerine uygun me-

sajlar çok daha detaylı bir araştırmanın konusu yapılmalıdır. Bu bağlamda yukarıda değerlendirilen Karagöz piyeslerinin yanı sıra daha başka metinlerde de bu türden söylemlere ve kurgulara rahatlıkla ulaşılabilecektir. Söz gelişi bu makalede ele alınmamış olan ve Cevdet Kudret'in *Basılmış Karagöz Oyunları Bibliyografyası*'nda (Kudret 1992: 49-59) adı verilen çok sayıda Karagöz oyununun bu konuda araştırmacılara yol göstereceği muhakkaktır.

Notlar

¹ Makale boyunca Karagöz piyeslerinden ve kitaplarından yapılan alıntılardaki sayfa numaraları eserlerin "Kaynaklar" bölümünde verilen ilk baskılarına aittir.

² *Karagöz Stepte* piyesinde cumhuriyet rejimine yönelik övgü ve söylemler hakkında bir yorum denemesi için bk. Eser Demirkan, *Ercüment Behzad Lav-Hayati Sanatı Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 197-207.

Kaynaklar

Balaban, (Rahmi), 1938a, *Özdemir Onbaşı*, İzmir: Cumhuriyet Basımevi.

Balaban, (Rahmi), 1938b, *Şehir mi, Töbeler Töbesi*, İzmir: Cumhuriyet Basımevi.

Baltacıoğlu, (İsmail Hakkı), 1940, *Karagöz Ankara'da*, İstanbul: Sebat Basımevi.

Baltacıoğlu, (İsmail Hakkı), 1942, *Karagöz-Tekniği ve Estetiği*, İstanbul: Kültür Matbaası.

Demirkan, (Eser), 2002, *Ercüment Behzad Lav-Hayati Sanatı Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Edebiyatçılarımız Konuşuyor, 1976, İstanbul: Varlık Yayınları.

ekonomist.com.tr, 02.04.2006 tarihinde <http://www.ekonomist.com.tr/apps/dictionary.app/dictionary.php/es.dict/dirijizm> adresinden erişildi.

Erdogan, (Necmi), 1998, "Popüler Anlatılar ve Kemalist Pedagoji", *Birikim*, 105-106: 117-125.

Karagöz, 1941, Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi Yayını.

Kudret, (Cevdet), 1992, *Karagöz*, 2. bs., C. 1, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Lav, (Ercüment Behzat), 1940, *Karagöz Stepte*, CHP Yeni Seri Temsil Yayını.

Lav, (Ercüment Behzat), 1996, "Karagöz Stepte", *Ercüment Behzat Lav-Bütün Eserleri*, Haz: Doğan Hızlan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Özalp, (N. Ahmet), 1999a, "Edebiyatta Dirijizm: Çalığışu Operasyonu", *Kaşgar*, 10: 29-36.

Özalp, (N. Ahmet), 1999b, "Çalığışu Operasyonu-II", *Kaşgar*, 11: 10-23.

Sevilen, (Muhittin), 1969, *Karagöz*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.